

تأمین اجتماعی؛ ستون اصلی نظام بیمه‌ای ایران

سازمان تأمین اجتماعی به عنوان بزرگ‌ترین صندوق بیمه‌ای کشور با پوشش بیش از ۶۵ درصد بیمه‌شدگان، ساختاری «باز» دارد و طیف متنوعی از گروه‌های شغلی را زیر چتر خود قرار داده است

در نظام بیمه‌ای ایران، صندوق‌های بازنشستگی به‌طور کلی در دو دسته «باز» و «بسته» طبقه‌بندی می‌شوند. صندوق‌های بسته تنها گروه مشخصی از شاغلان را تحت پوشش قرار می‌دهند، در حالی که صندوق‌های باز امکان پوشش اقشار متنوع جامعه را دارند. سازمان تأمین اجتماعی در میان ۱۸ صندوق بازنشستگی کشور تنها صندوقی است که ماهیتی باز دارد و می‌تواند طیف وسیعی از شاغلان و صاحبان مشاغل را تحت پوشش قرار دهد. همین ویژگی موجب شده است این سازمان بزرگ‌ترین نهاد بیمه‌ای کشور باشد و بیشترین جمعیت بیمه‌شدگان را در خود جای دهد. گستردگی پوشش، تنوع خدمات بیمه‌ای و درمانی و همچنین ارائه خدماتی مانند بیمه بیکاری، جایگاه این سازمان را در میان صندوق‌های بیمه‌ای کشور متمایز کرده است.

محمدحسین قشقای

کارشناس تأمین اجتماعی

نظام بازنشستگی ایران متشکل از صندوق‌های متعددی است که هر کدام بخشی از شاغلان یا گروه‌های حرفه‌ای جامعه را تحت پوشش قرار می‌دهند. در میان این صندوق‌ها، سازمان تأمین اجتماعی جایگاهی متفاوت دارد؛ نهادهای که به دلیل ماهیت «باز» خود، امکان پوشش طیف گسترده‌ای از شاغلان و صاحبان مشاغل را فراهم کرده و امروز بزرگ‌ترین سازمان بیمه‌ای کشور به شمار می‌رود.

تفاوت صندوق‌های باز و بسته

در ساختار نظام بیمه‌ای کشور، صندوق‌های بازنشستگی معمولاً به دو دسته «باز» و «بسته» تقسیم می‌شوند. صندوق‌های بسته، تنها گروه مشخصی از کارکنان یا شاغلان یک بخش خاص را پوشش می‌دهند و عضویت در آنها محدود به همان گروه حرفه‌ای است. برای نمونه، صندوق بازنشستگی کشوری تنها کارکنان دولت را تحت پوشش قرار می‌دهد و افراد خارج از بدنه دولت امکان عضویت در آن را ندارند.

نظام تأمین اجتماعی در هر کشوری زمانی می‌تواند کارآمد و پایدار باشد که بتواند بخش بزرگی از جامعه را زیر چتر حمایت خود قرار دهد. در ایران، این مأوریت عمدتاً بر عهده سازمان تأمین اجتماعی است؛ نهادهای که طی دهه‌های گذشته به بزرگ‌ترین صندوق بیمه‌ای کشور تبدیل شده و امروز میلیون‌ها نفر از شاغلان و خانواده‌های آنان از خدمات آن بهره‌مند می‌شوند.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این سازمان، گستردگی طیف بیمه‌شدگان آن است. برخلاف بسیاری از صندوق‌های بازنشستگی که تنها گروه‌های خاصی از شاغلان را پوشش می‌دهند، تأمین اجتماعی گروه‌های متنوعی از افراد را در بر می‌گیرد؛ از کارگران واحدهای تولیدی و خدماتی گرفته تا کارکنان پیمانی دولت، صاحبان مشاغل آزاد و حتی برخی گروه‌های کم‌درآمد که بخشی از حق بیمه آنان توسط دولت پرداخت می‌شود. این گستردگی سبب شده است ساختار بیمه‌ای سازمان تأمین اجتماعی از تنوع قابل توجهی برخوردار باشد و انواع مختلفی از بیمه‌شدگان را در بر گیرد؛ گروه‌هایی که هر یک با سازوکار قانونی خاص خود تحت پوشش این صندوق قرار می‌گیرند.

کارگران: ستون اصلی نظام بیمه‌ای

بزرگ‌ترین و مهم‌ترین گروه بیمه‌شدگان سازمان تأمین اجتماعی را کارگران و کارکنانی تشکیل می‌دهند که مشمول قانون کار هستند. این افراد بر اساس ماده ۱۴۸ قانون کار و همچنین مواد ۲۸، ۳۶ و ۳۹ قانون تأمین اجتماعی باید به‌طور اجباری تحت پوشش این سازمان قرار گیرند.

در این چارچوب، کارفرما موظف است تمامی کارگران خود

در ایران در مجموع ۱۸ صندوق بازنشستگی فعال وجود دارد که بیشتر آنها در زمره صندوق‌های بسته قرار می‌گیرند. صندوق بازنشستگی فولاد برای کارکنان صنعت آهن و فولاد، صندوق بازنشستگی نیروهای مسلح برای کارکنان نظامی، صندوق بازنشستگی صداوسیما برای کارکنان این سازمان، صندوق شهرداری تهران برای کارکنان شهرداری و صندوق وکلا برای جامعه حقوقی از جمله نمونه‌های شناخته‌شده این صندوق‌ها هستند. هر یک از این صندوق‌ها بر اساس مقررات و اساسنامه خود تنها می‌توانند اعضای همان حوزه شغلی را پوشش دهند.

صندوقی با ماهیت باز

در مقابل این صندوق‌ها، سازمان تأمین اجتماعی نهادهای با ماهیت «باز» محسوب می‌شود. صندوق‌های باز امکان آن را دارند که گروه‌های مختلف شغلی و اجتماعی را تحت پوشش قرار دهند و به تدریج دامنه خدمات خود را گسترش دهند. این ویژگی در قانون تأمین اجتماعی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. بر اساس ماده ۷ قانون تأمین اجتماعی، امکان آن فراهم شده است که افراد

شاغل در فعالیت‌هایی که پیش از تصویب قانون تحت پوشش بیمه‌های اجتماعی قرار نداشته‌اند، به پیشنهاد هیئت مدیره و با تصویب وزیر رفاه اجتماعی مشمول مقررات این قانون شوند. چنین ظرفیتی در قوانین سایر صندوق‌های بازنشستگی کمتر دیده می‌شود و همین امر سبب شده است سازمان تأمین اجتماعی به مرور زمان گروه‌های بیشتری از شاغلان را در بر گیرد. در کنار این ماده قانونی، بند «ب» ماده ۴ قانون تأمین اجتماعی نیز نقش مهمی در گسترش دامنه پوشش این سازمان دارد. بر اساس این بند، علاوه بر کارگران و مزدبگیران، صاحبان حرف و مشاغل آزاد نیز می‌توانند تحت پوشش این سازمان قرار گیرند. به همین دلیل، افرادی که در هیچ نظام بیمه‌ای دیگری قرار ندارند، می‌توانند به صورت داوطلبانه و اختیاری از خدمات تأمین اجتماعی بهره‌مند شوند.

گستردگی پوشش و خدمات بیمه‌ای

ماهیت باز سازمان تأمین اجتماعی موجب شده است این نهاد بزرگ‌ترین پوشش بیمه‌ای کشور را در اختیار داشته باشد. بر اساس آمارهای موجود،

پوشش گسترده

از چند سال فعالیت ممکن است به استخدام رسمی دولت درآیند. در چنین شرایطی، آنها می‌توانند در باره صندوق بازنشستگی خود تصمیم بگیرند؛ به این معنا که یا در سازمان تأمین اجتماعی باقی بمانند یا به صندوق بازنشستگی کشوری منتقل شوند. انتقال سوابق بیمه‌ای از یک صندوق به صندوق دیگر نیز مستلزم انجام فرایندهای قانونی و پرداخت مابه‌التفاوت حق بیمه به صندوق مقصد است.

کارکنان خدماتی دستگاه‌های دولتی

در کنار کارکنان پیمانی، بخشی از نیروهای شاغل در دستگاه‌های دولتی نیز تحت عنوان کارکنان خدماتی فعالیت می‌کنند. این افراد برخلاف کارکنان رسمی و پیمانی، مشمول قانون کار هستند و به همین دلیل از نظر بیمه‌ای تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی قرار می‌گیرند.

بر اساس مقررات موجود، حدود ۴۰ عنوان شغلی در زمره مشاغل خدماتی طبقه‌بندی شده‌اند. مشاغلی مانند نظافتچی، آبدارچی، رختشویی، آرایشگر و برخی فعالیت‌های خدماتی دیگر در این دسته قرار می‌گیرند. دستگاه‌های دولتی معمولاً با این کارکنان قراردادهای موقت یک‌ساله منعقد می‌کنند و این روند تا زمانی ادامه می‌یابد که فرد بتواند با تکمیل سابقه لازم، شرایط بازنشستگی را به دست آورد.

کارکنان قراردادی

دسته دیگری از نیروهای شاغل در دستگاه‌های دولتی نیز در چارچوب تبصره ماده ۳۲ قانون مدیریت خدمات کشوری به کار گرفته می‌شوند. این افراد نوع خاصی از کارکنان

حدود ۶۵ درصد از بیمه‌شدگان کشور تحت پوشش این سازمان قرار دارند؛ رقمی که در مقیاس جمعیتی به معنای پوشش بیش از نیمی از جمعیت کشور است. گستردگی پوشش تنها ویژگی این سازمان نیست. تأمین اجتماعی از نظر تنوع خدمات بیمه‌ای نیز یکی از جامع‌ترین نظام‌های حمایتی در کشور به شمار می‌رود. این سازمان در حال حاضر مجموعه‌ای از خدمات کوتاه‌مدت و بلندمدت بیمه‌ای را ارائه می‌دهد که تعداد آنها به حدود ۱۸ خدمت می‌رسد. یکی از مهم‌ترین خدماتی که به‌طور اختصاصی توسط سازمان تأمین اجتماعی ارائه می‌شود، بیمه بیکاری است. این خدمت در سال ۱۳۶۷ به تصویب رسید و پس از یک دوره اجرای آزمایشی، از سال ۱۳۶۹ به صورت دائمی برقرار شد. حق بیمه مربوط به این خدمت به میزان سه درصد دستمزد است که به‌طور کامل توسط کارفرما پرداخت می‌شود و کارگران سهمی در تأمین آن ندارند. مقرری بیمه بیکاری در عمل تنها نظام رسمی حمایت از بیکاران در کشور محسوب می‌شود و سایر صندوق‌های بازنشستگی چنین خدمتی ارائه نمی‌کنند.

حق بیمه نیستند. برای جلوگیری از محروم ماندن این افراد از پوشش بیمه‌ای، دولت در قالب سیاست‌های حمایتی بخشی از حق بیمه آنان را پرداخت می‌کند. یکی از نمونه‌های شناخته‌شده در این زمینه بیمه رانندگان درون شهری و برون شهری است. در این طرح، دولت بخشی از حق بیمه رانندگان را تقبل می‌کند و سهم باقی‌مانده توسط خود رانندگان پرداخت می‌شود. علاوه بر این، گروه‌هایی مانند قالیبافان و شاغلان صنایع دستی، خادمان مساجد، باربران و برخی مشاغل مشابه نیز در چارچوب همین سیاست‌های حمایتی تحت پوشش بیمه قرار گرفته‌اند. در این موارد، دولت سهم کارفرمایی حق بیمه را که حدود ۲۰ درصد است پرداخت می‌کند و بیمه‌شده تنها سهم کارگری یعنی حدود ۷ درصد را می‌پردازد.

بیمه‌های خوش‌فرما

در کنار همه این گروه‌ها، سازمان تأمین اجتماعی امکان دیگری نیز برای پوشش بیمه‌ای افراد فراهم کرده است؛ امکانی که با عنوان بیمه‌های خوش‌فرما شناخته می‌شود. در این نوع بیمه، فرد با اختیار خود به سازمان مراجعه می‌کند و درخواست عضویت در نظام بیمه‌ای را ارائه می‌دهد. در بیمه‌های خوش‌فرما کارفرمایی وجود ندارد و بیمه‌شده باید کل حق بیمه ماهانه را شخصاً پرداخت کند. این نوع بیمه به دوشکل اصلی ارائه می‌شود: بیمه اختیاری و بیمه صاحبان حرف و مشاغل آزاد. افرادی که تحت پوشش هیچ صندوق بازنشستگی دیگری نیستند، می‌توانند از طریق این سازوکار به عضویت سازمان تأمین اجتماعی درآیند و از خدمات متنوع آن در حوزه‌های بازنشستگی، درمان و حمایت‌های بیمه‌ای بهره‌مند شوند.